

KOZMA TAMÁS

TÁRSADALMI TANULÁS ÉS KÖZÖSSÉGI MEGÚJULÁS

Az innovációkat az új meg új kihívások tartják életben, az így elért változásokat pedig szervezetek örökítik át az utódoknak.

A templom alapzata megcsúszott, sürgősen tenni kellett valamit. A lelkész vette észre, szaladt a presbitériumhoz. Előbb a presbiterek néhányan fogtak munkához, aztán még valakik a hívek közül. Végül az ott nyaraló „vidékieknek” is föltűnt az eset, ők is bekapcsolódtak. Sikerült elhárítani a bajt, mert valakinek eszébe jutott, hogyan tartósíthatnák az alapokat.

A polgármester nagyon felbosszankodott, amikor a fővárosi gyerekeket teniszezni látta. Ilyet mi is tudunk, határozott magában. Aztán hazament, épített egy tenispályát, felszerelést szerzett, edzőt keresett, és megindult a tenisz-edzés. Négy évre rá megyei bajnokságot nyertek.

A határszéli kis falu iskoláit összevonták, az egykori igazgatói lakás megürült. A tanító néni lánya – ő is tanítóképzőt végzett – iskolatörténeti kiállítást szervezett. S maga is elcsodálkozott, hogy az idősebbek mekkora lelkesedéssel hordták oda „kincseiket”, amiket iskolás korukból megőriztek; később más emlékeket is az ötvenes évekből, sőt korábbiakból. De nemcsak odavitték, hanem közösen megcsodálták, hogy egymásnak is eldicsekedhessenek. Fészert is építettek az egykori iskolaudvaron, oda behúzódtak, hogy vasárnap délutánonként együtt lehessenek. Aztán – ha már együtt voltak – elkezdték virággal díszíteni a falu újonnan kialakított körforgalmát.

Sok ilyen példát mondhatnánk, a téma az „utcán hever”. Abban a műhelyben, amelyben idestova egy évtizede dolgozom – egyetemi

hallgatókkal, egykori hallgatókkal, doktori vizsgára készülőkkel és egyszerű érdeklődőkkel –, sok példát gyűjtöttünk és elemeztünk. Az ilyen munka önmagában is öröm – az együttlét lelkesítő, a fölfedezések a rácsodálkozás élményét hozzák –, és ha megoszthatjuk másokkal, az még szakmai sikert is hozhat. A példák pedig újakat serkentenek. Ha így nézi az ember a világot, minden bokrban innovációt talál. Érdemes gondolkodni e kezdeményezések hasonlóságain. Men-nél többet írunk és beszélünk róluk, annál több a párhuzam közöttük. Ez az írás az ilyen párhuzamokról szól: a közösségi megújulás természetrajzáról.

Gazdasági innováció – közösségi megújulás

■ A „megújulás” és „megújítás” (innováció) divattéma manapság; a közbeszéd-től a tudományos kutatásig, a médiától a szakirodalomig mindenütt beszélnek róla. Leggyakrabban a gazdaságban – az „innováció” mint szakkifejezés is onnan származik. És amit takar: azok az ötletek, kezdeményezések, próbálkozások, amelyekhez hasonló még nem volt, mégis beválnak, sőt versenyelőnyt hoznak. Az „innováció” gumifogalom lett: mindenfélét alá lehet sorolni, mindenre ráhúzható. Nem csoda, ha a meghatározása is annyiféle, ahány az újítás. Mára egész tudomány alakult ki belőle, számba véve keletkezését, terjedését, hasznát és életciklusait (Polónyi 2018).

Az innováció kutatói rendszerint közgazdák, akik a gazdasági megújulásra, annak hajtóerejére figyelnek. Ezért könnyen szem elől tévesztik a megújulás közösségi, társadalmi vonatkozásait. Az innovációról szóló vitákban vállalati innovációs programokról olvashatunk, „jó gyakorlatokról” (szerencsés véletlenekről, amelyek a gyakorlatban is beváltak), valamint „kreatív” vállalati környezetről és csúcs-menedzserekről. Úgy tűnik, hogy az innováció zárt világ, a gazdasági szervezetek világa. Annál is inkább, mert az új ötleteknek és az alkotó kezdeményezéseknek titokban kell maradniuk a versenytársak előtt, akik majd csak a piaci megjelenés során csodálkozhatnak rá az új termékekre.

Pedig az innováció korántsem csak a gazdaság dolga; még akkor sem, ha csupán a gazdaságra figyelünk. A gazdaság beágyazódik a társadalomba; így a gazdaságban kipattanó ötleteknek is mindig van társadalmi hátterük, még ha nem figyelnek is oda rájuk. De az innováció kutatása már két évtizede kiterjedt a közösségi megújulások vizsgálatára is.

Sokan sokféleképp próbálták megkülönböztetni a közösségi (társadalmi) innovációt a gazdasági innovációktól. Van, aki történeti folyamatnak tartja, és így beleérti a kisebb-nagyobb társadalmi változásokat is (mondjuk például a forradalmakat, Nicholls és Murdoch 2012). Mások (például Pol és Ville 2009) csak azokat a változásokat tekintik innovációnak, amelyek „paradigmaváltók”; azaz az egész társadalom gondolkodásmódját, életstílusát, kultúráját földcsuszamlásszerűen átalakítják. Van olyan fölfogás, amely a társadalmi innovációt a problémamegoldásban látja, amelyhez hosszú időn át halmozódnak az új ismeretek (Nelson és Winter 1982). Búzás és Lukovics (2015) szerint a közösségi megújulás olyan ötletekből áll, amelyek társadalmilag hasznosnak bizonyulnak, és amelyek emellett fönnttarthatók, vagyis beépülnek a közösség tudatába és gyakorlatába. Mások a közösségi tevékenységben szereplők sajátos aktivitásában keresik a társadalmi innovációk jellegzetességét. Például abban, hogy az egyébként ellenérdekelt partnerek mégis együttműködnek (Bradford 2003); vagy hogy az eddig is ismert problémához új magatartásokkal közelednek (Nemes, Varga 2015).

Történészről szociálpszichológusig, filozófustól szociológusig tehát ki-ki a saját szakterületén alkalmazza az „innováció” szót, és a saját szakértelmének megfelelően értelmezi. Mert az innováció jól alkalmazható értelmezési keret, amelybe napjaink közösségi történései természetes módon beilleszthetők és megmagyarázhatók. Olyan szemüveg, amelyen keresztül a közösség rejtett mozgásai is láthatók, az elfeledett történések pedig új értelmet nyernek. Amikor az alábbiakban „közösségi megújulásról” beszélünk, mi is kialakítottuk a saját értelmezésünket; mégpedig azoknak az eseteknek az alapján, amelyeket a bevezetőben említett kutatás során gyűjtöttünk (Márkus, Kozma 2019). Amikor alább közösségi megújulásról beszélünk, a következőket értjük rajta: a) olyan megújulást, amelyet alulról (lokális vagy regionális közösségben, helyi-területi szervezetekben, egy-egy kisebb-nagyobb csoportban) kezdeményeznek; b) olyan megújulást, amely egy probléma megoldásával kezdődik, és új tudásokat igényel; c) olyan megújulást, amely bár spontán bontakozik ki és terjed, mégis fönttartható és el is terjeszthető; d) olyan megújulást, amely nemcsak problémát old meg, hanem hatására az egész közösség átalakul.

Innováció alulról

■ A közösségi megújulás alulról kezdődik. „Alulról” – ez azt jelenti, hogy a hierarchia aljáról, a társadalmi-politikai szerkezet mélyrétegéből; azokban a csoportokban, amelyek a hatalmi rendszerben kevés hatalommal rendelkeznek. Az ilyen hatalmi rendszerekben egyes szereplők megpróbálják kisajátítani a politikai teret. A többi szereplő nem jut szóhoz, tevékenysége egyre korlátozottabb, mozgásteretük mind szűkebb. Újítás itt is van; de az ilyen hatalmi szerkezetekben az újítások felülről lefelé szerveződnek. Az innovátorok a hierarchia csúcán állnak, ők rendelik meg és dolgoztatják ki az újításokat. A felülről lefelé irányuló innovációkat „elrendelik”, „bevezetik”, „elterjesztik”. Fontos szerepet játszanak a betanítások és átképzések, amelyek révén az innovátorok az újítást elfogadtatják a hierarchia alján lévőkkel. Bárhonnan pattan is ki, az ilyen hatalmi szerkezetben az innováció sorsa azon múlik, hogy befogadják a csúcson lévők, hozzátevé hatalmi potenciáljukat.

Kérdés, nevezhetjük-e az ilyen felülről elrendelt és bevezetett innovációkat valóban megújulásnak. Újításoknak talán igen, főleg ha szűkebben meghatározott tevékenységre terjed ki. Megújulásnak azonban biztosan nem – főként nem abban az értelemben, ahogy a közösségi (társadalmi) innovációt ebben a dolgozatban értelmezzük.

A felül elfogadott és lefelé terjesztett innovációkkal szemben az, amit mi társadalmi innovációnak (közösségi megújulásnak) nevezünk, a társadalmi együttesek aljáról indul. Maga a „közösség” kifejezés is, amelyet itt használunk, ezt sugallja: nem hierarchikus szervezetről, hanem szabadon szerveződő és önként együttműködő társadalmi aktoroktól (vö. Neal 2019). A közösségi innováció demokratikus társadalmat föltételez, amelyben az együttműködőknek egyenlők a jogaik, és azonos hatalmuk van. A gazdasági és a társadalmi innovációk értelmezésében nem egyszerűen szemléletbeli különbségek vannak, hanem politikai különbségek. A gazdasági innovációk hierarchikus szervezeteket föltételeznek; a gazdasági innovációk a hierarchikusan fölépülő gazdasági szervezetek realitáshoz alkalmazkodnak, azt tükrözik. A társadalmi innováció (közösségi megújulás) más világot rajzol elénk: az olyan együttműködőket, akik egymás

mellé rendelődnek – még akkor is, ha egyes tevékenységeiket alá-fölérendeltségben végzik.

Vannak ilyen közösségek? És ha igen, hol találhatóak? A „közösség” kifejezés terjedése a társadalomtudományban és divatja a politikai irodalomban részben politikai realitásokat fejez ki, részben persze vágyakat is. A lakóhelyen együtt élők, az önkéntes tevékenységekben közreműködők, a civil szervezetekben szerepet vállalók világa ez, a gazdaság hierarchikusan szerveződő világával szemben. A közösség tagjai vagy önként működnek együtt, vagy pedig átfogó, az egyén fölötti, kikerülhetetlen kihívások terelik őket össze. Az innováció, amely ilyenkor kipattan, nem egy-egy aktivitásra vonatkozik, bár látszólag így kezdődik. Hanem az összes együttműködőre – megváltoztatva egymáshoz fűződő hagyományos viszonyait is.

A kihívás, amely összefog

■ Innováció nincs kihívás nélkül; a megújuláshoz mindig probléma kell. Igaz ez a közösségi innovációra is, amelynek során a kihívás az, amely egybeszervezi a közösséget (nem pedig a szervezeti hierarchia). A közösségi innováció olyan kihívással indul, amely egybetereli az egy helyütt lakókat, egy munkahelyen dolgozókat, egy térben élőket. A kihívás a közösségi innováció kulcsa; az arra adandó válaszokból pattanhat ki az innováció.

A közösségi innovációval foglalkozó irodalom (például a már idézett Bradford 2003 vagy Kickul, Bacq 2012) rendszerint természeti katasztrófákra utal. Egy szökőár, az árvíz, amely áttöri a gátat, egy környezetromboló beruházás, az élővilág kihalásával fenyegető éghajlati változás – rendszerint ilyen kihívások azok, amelyek leginkább egybeterelik és közösséggé szervezik az egy térben lakókat. De ehhez nem kell föltétlenül természeti katasztrófa. Olyan társadalmi fejlemények is megteszik (például rablótámadások), amelyek egyenként fenyegetnek mindnyájunkat, akik azonos csoportban élünk. A mi gyűjtésünkben a kihívásokat nem természeti katasztrófák okozták, hanem vidék és város drámai kettészakadása, az elnéptelenedés, a települések kiürülése, a népesség térbeli átrendeződése. Stagnáló térségekben megmaradni – lényegében ez volt az a probléma, amely a mi kutatásunkban kihívta a közösségi megújulásokat (pl. Forray, Kozma 2013).

Az a térségi átrendeződés, amely most egész Kelet-Közép-Európát sújtja, az 1989/90-es fordulattal indult (a korábbi rezsimek is megtették persze a magukét). A külföldi tőke megjelenése, a piacgazdasági átrendeződés, erre hivatkozva pedig sok helyütt gyarmatosító jellegű gazdasági és civilizációs változások – mindez elegendő ahhoz, hogy az itt élők a leszakadást, a gyors átrendeződést, a megnövekedett társadalmi és a növekvő hatalmi egyenlőtlenségeket történelmi kihívásként éljék át.

Mert a kihívásokat személyesen kell átélni. Amíg csak néhányan beszélnek róla, a kihívás még nem közösségi méretű, és nem is lesz hatása a közösségi megújulásra. Legföljebb rossz közérzetet, elégedetlenséget okozhat, amit egyénileg lehet és kell megoldani. Az igazi kihívás az, amelyet mindnyájan a saját problémánknak ismerünk föl. Olyan problémaként, amelynek megoldásához össze kell fognunk, személyes rokon- és ellenszenveinktől eltekintve. Ebben a fölismerésben a közösség vezetői (hivatalosak és nem hivatalosak) azzal segítenek, hogy megpróbálják meghatározni a problémát. Nem biztos, hogy egyformán látják a megoldandó föl-

adatot. Itt kezdődik a közösség átalakulása: a közösség kisebb-nagyobb csoportjai állást kell foglaljanak egyik vagy másik megoldás mellett.

Először természetesen a megszokott megoldások merülnek föl; ezeknek lesz a legtöbb hívük. De lehet, hogy a fölmerült problémát már nem lehet a hagyományos eszközökkel orvosolni. Új ötletekre, új információkra, tudásokra és kompetenciákra volna szükség. A vitatkozók közül – akik sürgetik, hogy csináljunk végre valamit – azok juthatnak legtöbbre, akik új megoldásokat akarnak kipróbálni. Persze itt a kockázat is sokkal nagyobb. Ha kudarcot vall az újító, rendszerint elveszti a közösség bizalmát, talán meg is gyűlölik. Ha viszont neki lesz igaza, a közösség új sikerre tesz szert, és új tudással gyarapszik.

Itt, ebben a problémamegoldásban rejlik a közösségi megújulás. Meg kell szerezni azt a bizonyos új tudást, oda kell hozni, megértetni és elfogadtatni. De egy új tudás elterjesztése önmagában még nem innováció; az még csak egyszerű tanulás. (Napjaink legelterjedtebb példái az internethez fűzhetőek.) Az új tudás csak akkor változtatja meg a befogadókat, ha a közösen átélt megrettenést segít megoldani; ha megváltoztatja azt, amit eddig tudtunk és gondoltunk.

Ahhoz, hogy a rettenetből innováció legyen, még valamire szükség van: az új tudás, az új siker, az új tapasztalat szavakba foglalására. Ahhoz, hogy egy sikeres problémamegoldás a vele járó tudásokkal együtt ne felejtődjek el, szükség van arra is, hogy a közös emlékezet részévé válják. A közösségi hagyományok úgy erősítik az együtt élőket, hogy az összetartozásuk tudatát támogatják. A narratívumok a sikeresen túlélte kihívásokról szólnak, és ebbe csomagolva arról az új tudásról, amely a megoldást hozta.

A történetmondás nemcsak a közösségi megújulás megértésének fontos módszere (Hyvarinen 2012), hanem a közösségi identitás kialakításának is. A közös kihívást és problémamegoldást sokan sokféleképp élik át. Történeteik, amelyeket egymásnak vagy a kíváncsiskodó idegennek (pl. a terepkutatónak) elmondanak, sokszor nemcsak eltérőek, hanem ellentétesek is. Mindig vannak azonban közös pontok, amelyek segítségével az események rekonstruálhatók. A sokszor elmondott és megvitatott történetek előbb-utóbb összezsírosulódnak, és „hivatalos” verziót öltenek. Ezzel a hivatalos verzióval válnak aztán a közösségi tudat részévé, beiktatva a sikert és az új tudást a közösség azonosságátudatába.

Társadalmi tanulás

■ Amit itt leírtunk, az a társadalmi tanulás folyamata. „Társadalmi tanuláson” az olyan tanulást értjük, amely az egész életünket átfogja – bölcsőtől a koporsóig. (Sőt még előbb és még utána is, ha hinni lehet a halálközeli élmény modern kutatásainak – lásd pl. Van Lommel, 2019). A tág értelemben vett tanulás nemcsak az egész életünket fogja át, hanem azon belül a teljes napunkat is (hisszük, nem hisszük, éjszaka is „tanulunk”). Ez a kerete a tanulás számos kitüntetett formájának, mint amilyen az iskolai tanulás, a munkahelyi tanulás, a tanulás a különböző szervezetekben, ahová belépünk, és ahová tartozni akarunk. Sokan szocializációnak nevezik – a szocializációnak nagy hagyományú irodalma van (lásd itt Kozma 2001. 41–70), és sok mindent jelent. De kétségtelen, hogy a közép-pontjában a társadalmi tanulás áll.

A társadalmi tanulás szakértői megkülönböztetik a formális, nem formális és informális (vagy spontán) tanulást. Ezek közül hagyományosan csak a formális tanulásra szoktunk figyelni. Ez az, amit megszokott módon „tanulásnak” hí-

vunk, s amellyel az ismert (és kevésbé ismert) ún. tanuláselméletek foglalkoznak (Bandura, 1977). Hivatalosan az iskola is jórészt erre figyel; maga a pedagógia is ezzel foglalkozik. Az iskolai tanulást össze szokás kapcsolni a tanítással („tanítás-tanulási folyamat”), úgy fogva föl, hogy a kettő kölcsönösen feltételezi egymást: tanítás nincs tanulás nélkül (pedig van), tanulás pedig nem képzelhető el tanítás nélkül (de bizony, elképzelhető).

Holott a valóságban maga az iskola is sokféle tanulás színtere. Az informális (spontán) tanulás át- meg átszövi az iskola szervezetét és közösségeit: a gyerekek is tanulnak egymástól, a tanítók is a kollégáiktól. Sőt: a tanító is a tanítványaitól, így lesz belőle tapasztalt pedagógus. És nemcsak kölcsönösen és észrevétlenül tanulnak egymástól. A spontán tanulás az iskolába járás nagyobb részét teszik ki. Az, amit nevelőhatásnak mondunk, szintén a spontán tanulásokon nyugszik, azért is annyira kiszámíthatatlan. Ráadásul ellent is mondhatnak egymásnak. Mást tanít a tanár hivatalosan, közben mást kommunikál testbeszéddel; mást tanulnak a gyerekek egymástól és otthon, mint amit az iskola megkövetel. Jól ismert ellentmondások ezek.

A nonformális tanulás az, amelyről a közösségi megújulás kapcsán leginkább beszélhetünk. Egyesek ezt egyenesen politikai tetteknek is minősítik (Kozma 2018). A nonformális tanulásokat az különbözteti meg az iskolai tanulástól, hogy nem iskolás – nem tanulásra szánt, tanulási céllal szervezett – körülmények között zajlanak. Ide sorolhatók a különböző tanfolyamok, munkahelyi betanítások és kiképzések, az új mobiltelefon kitanulmányozása. Vagyis minden olyan tevékenység, ahol célzott a tanulás – meg akarjuk tudni, megpróbáljuk használni –, de nem szervezett a tanítás. Ha innen közelítjük, nyilvánvaló, hogy az iskola csupán epizód, igaz, fontos epizód az életünkben.

Hogy érzékeltessük a különbséget: lehet nyelvet tanulni az iskolában (formális tanulás), hosszabb-rövidebb tanfolyamokon (nem formális tanulás), illetve az életben is, spontán módon. Ezek egymásra épülnek, és egymásba is kapcsolódnak: a nyelvet gyerekkorban kezdjük (informális tanulás), az iskolában folytatjuk (formális tanulás), és tökéletesítjük tanfolyamokon (nem formális tanulás). Mégsem ilyen egyszerű persze, mert a különböző tanulások egymásba fonódnak. Jó nyelvtudáshoz jó iskolai alapok kellenek, amire a tanfolyamok rásegítenek, az egészét át- meg átszövi az informális tanulás.

A tanulás mint politikai tett

■ A tanulás mint politikai tett azért izgalmas fölfedezés, mert a társadalmi át-alakulásokat (a közösségi innovációt) éppen a gyökerénél ragadja meg. Annál a mozzanatánál, amikor az új tudások megszerzése, az értük való versenyfutás át-alakítja a közösség életét. Régi fölfedezés ez, de főként a múlt század hatvanas és hetvenes éveiben vált a társadalmi át-alakulások egyik alternatívájává. Kevesen kapcsolják össze – pedig megtehetnénk (sőt meg is kéne tennünk) – a korabeli iskolakritikát a társadalomkritikával és a társadalomkritikát a tanulásunkról való beszéd és gyakorlat új változataival. A legismertebb talán ebben a vonatkozásban Ivan Illich nagy hírvé könyve, amely egy „iskolátlanított társadalomról” szól (Illich 1971). S ezen azt értette, amit mi az előbb nonformális tanulásnak neveztünk. Vagyis a legkülönfélébb tanulás egy olyan szövevényét, amely körül fogja az emberi életet, akkor van a segítségére, amikor bajba kerül, s információt nyújt annak, akinek éppen szüksége van rá. Ivan Illich egykor ezt úgy kép-

zelve el, hogy egy-egy város telefonkönyvét fölütve az oda érkező megkeresheti a neki szükséges tanárt. Sőt akár már a repülőtéren rendelkezésére állnak a szükséges információk, amelyek ott és akkor megtanulhatók.

Ivan Illich korában ez meghökkenést és még nagyobb ellenkezést váltott ki. Ma, mobiltelefonjaink és laptopjaink korában csak mosolygunk rajta. A nem formális tanulások ilyen hálózata ma már nem a képzeleté, hanem mindennapi valóság. Akarva-akaratlanul benne vagyunk, együtt élünk vele. Hogy mi volt a politikai töltete az „iskolátlanított iskolának”, az mára elfelejtődött: az elnyomó iskola. Amit a szerző abban látott, hogy az iskola csak bizonyos tanulást hitelesít. Sőt arra kényszerít azzal, hogy a szervezeti hatalmával körülvesz. Ez utóbbi különösen bántotta Illichet – az amerikai alapítású iskolákra gondolt, amelyek révén az Egyesült Államok gyarmatosítják Latin-Amerikát. Az iskola ilyen „nevelő hatása” – nevezzük nevén – mindig is nyilvánvaló volt. S tudtunk is róla, még ha nem értékeltük is úgy, ahogy Ivan Illich és az iskolátlanítók mozgalma (pl. Freire [1970], az elnyomottak pedagógiájáról szólva).

Mára ugyanis – önkényuralmi rendszereken és diáklázadásokon túl – azt is tudjuk az iskoláról, hogy ha nincs, azzal még nagyobb bajt okoz. Számos kutatás bizonyítja – az élethosszig tartó tanulástól az autonóm tanuláshoz –, hogy a nem formális tanulások csak akkor hatásosak, ha formális (az iskolai) tanulások alapozzák meg. Lehet azon vitatkozni – szakemberek ezrei teszik –, hogy inkább tudást (információt) tanuljanak a gyerekek az iskolában, vagy inkább készségeket. A bölcs tanár azonban tudja, hogy ez elméleti vita. A kettő kéz a kézben jár. Készségek nincsenek tudás (információ) nélkül; az információk pedig gyorsan elfelejtődnek, ha nem alkalmazzák őket. Így az iskola nélkülözhetetlen.

Nélkülözhetetlen, ha nem is elégséges. Mert az olyan iskola, amely kizárólagosságra törekszik, már régen megbukott: nem képes elszigetelődni attól a közösségtől, amely körbeveszi és behálózza. Iskola nélkül nincs település, nincsenek területi-társadalmi közösségek, nincs állandóság és kultúra. Az iskola áll a központjában mindannak, amit társadalmi tanulásnak nevezünk, és ami, mint láttuk, a közösségi megújulás motorja. A társadalmi tanulások körülveszik az iskolát, kiegészítik azt, ami benne folyik, befejezik a formális tanulás során elkezdetteket, és korrigálják mindazt a hibát, amit tanító és tanítvány a zárt falak között elkövethet. De a társadalmi tanulások változatos formái sem helyettesíthetik az iskolát. Tanulás nélkül nincs innováció; iskola nélkül nincs tanulás.

Ez még akkor is igaz, ha messze vagyunk már attól, hogy az iskolát – a különböző rangú és színvonalú intézményeket – tekintsük a tudás fellegvárának. Nem az iskola bocsátja ki magából a tudást, hogy a társadalom okosabb, ügyesebb és informáltabb legyen – sokkal inkább „a társadalom” termeli és adja tovább az információkat, többet közt az iskola révén. Az iskola pedig hitelesít. Azzal, hogy a tananyagban bizonyos tudások ott szerepelnek, mások pedig nem, az iskola mintegy rányomja a hivatalosság pecsétjét a társadalmi tanulásra. (A hivatalosság pecsétje sokszor szó szerint értendő: sok iskolarendszerben igekeznek beszámítani azokat a tudásokat, amelyeket a jelentkezők iskolán kívül, nem formális úton szereztek.)

Tér és torony

■ Itt kerül szembe egymással a „Tér és a Torony”, ahogy egy ismert skót történész írja nagy hatású könyvében (Ferguson 2017; a képet Siénában látta meg).

Téren értve a közösségeket, amelyekben az innovációk megszületnek, Tornyon (a siénai városháza tornyán) pedig a szervezeteket, amelyek az innovációkat hitelesítik, tartósítják és elterjesztik. A társadalmi innovációk közösségekben születnek, a közösségek az innovációk szülőhelyei, az innovációk pedig mozgásban tartják a társadalmat. Az innovációk közösségi hálózatokon keresztül terjednek, és ezek a hálózatok átszövik a társadalmat. A szabad társulások és önkéntes vállalatok a melegágyai az innovációknak.

Az ily módon keletkező megújulások azonban csak ideig-óráig tartanak, megszilárdulni, elterjedni és társadalmat formálni nem képesek. A hierarchikus szervezet (Torony) viszont éppen azt tudja, ami a spontán közösségekből hiányzik: állandósít, elterjeszt, megszilárdít. Ahhoz, hogy egy innovációból bevett társadalmi gyakorlat legyen, olyanok is kellenek, akik tartósan együttműködnek, vagyis szervezeten, alá-fölé rendeltségben. A hierarchikus szervezet úgy van „kitalálva” (ilyenné fejlődött), hogy képes legyen az ötletből gyakorlatot csinálni, a helyi kezdeményezésből egész társadalmat átfogó politikát, az ideig-óráig tartó lelkesedésből tartós tevékenységet. A közösségi innováció csak akkor sikeres, ha mögötte szervezett és céltudatos együttműködés áll.

A kettő – közösség és szervezet – tehát kiegészíti egymást; de egyben ki is zárja. A spontaneitást megfojtja a hierarchikus együttműködés szabályszerűsége, a hierarchikus együttműködést pedig kikezdi az új kihívások, amelyek újabb és újabb, ismeretlen tudásokat és kompetenciákat igényelnek. Hogyan élhetnének együtt? Ez a kérdés régóta foglalkoztatja a társadalomkutatókat, bárhogyan nevezzék is, forradalom vagy haladás, centralizálás vagy öngazgatás, aktív társadalom vagy bezárkózás. Etzioni, aki talán a legismertebb volt azok közül, akik a múlt századbeli dilemmákat elemezték, ötletes ábrán szemléltette, ahogy az átalakulásokat serkentő és az állandóságot őrző erők összezsapnának – aminek a vége vagy az önfeladás, vagy az elzárkózás. Az „aktív társadalom” kifejezés is tőle származik: a kétféle erő ideális egyensúlya (Etzioni 1961).

Az optimista válasz

■ Tartunk-e valamelyik irányba? Mondhatjuk-e, hogy a közösségi megújulások láncolata előrevisz, ha nem tudjuk is, hová? A pesszimista válasz szerint a kétféle törekvés – közösségi innováció és szervezeti állandósulás – öröknek látszó körforgásban van egymással, egyensúlyt keresve, ha meg nem is találva. Az innovációkat az új meg új kihívások tartják életben, az így elért változásokat pedig szervezetek örökítik át az utódoknak. Hol egyik, hol másik kerül fölül adott történeti korokban és társadalmi viszonyok között. Az optimista válasz szerint az egész körforgás előrehalad, ahogy a kihívások növekednek, az új válaszok pedig az előző sikerekből – tudásokból és kompetenciákból – tanulnak. A kihívások növekszenek bár, de a közösségi innovációk globálissá válnak. Hosszú távon önszerveződővé válhat a rendszer: a közösségi innovációknak mind kevésbé lesz szükségük hierarchikus szervezetekre ahhoz, hogy ne csak megszülessenek, hanem meg is maradhassanak.

Míntha valami hasonlót fedezhetnénk föl a tanulásban is. Az egymásra következő nemzedékek mind képzetebbek, ezért a válaszok, amelyeket az új kihívásokra adnak, egyre kidolgozottabbak. A technika is segít ebben: az új generációk többet tudnak, gyorsabban is tanulnak. Ennek következtében a formális tanulás (az iskola) fontossága csökken, és jellege megváltozik. Egyre inkább az ala-

pokat rakja le, amelyekre mind több iskola utáni, nem formális tanulás következik. Lényegében egy életen át.

Mielőtt persze itt lehorgonyoznánk – Pangloss mesterrel megnyugodva –, nem árt, ha visszatekintünk a realitásokra. Tereptanulmányaink azt mutatták, hogy a számos kezdeményezés, amely „innováció” néven futott, nagyrészt csupán buborék volt – így nevezik a felülről bevezetett újításokat, amelyek kimúlnak, mielőtt már nem áll mögöttük a kezdeményező. Az innovációért, ha alulról indul (a Térről), mindig meg kell küzdeni a bürokráciával (a Toronnyal). Ahogyan a tanulás is: egyszer tágabban szerveződik, például piaci viszonyok között; másszor pedig bezárkózik az intézmények falai közé, a maga hitelesítő peccsétjeivel és bürokratikus szűklátókörűségekkel. A társadalmi tanulás azonban szerencsére folyik tovább, áthatolva intézményi falakon, átszöve nehézkes bürokráciákat. S ez a garancia arra, hogy a közösségek gyorsabban újulnak meg, mint az őket szervező-uraló bürokráciák. Legyünk mégiscsak optimisták.

■ HIVATKOZÁSOK

- Bandura, Albert: *Social Learning Theory*. Prentice-Hall, Oxford etc., 1977.
- Bradford, J. Neil: *Cities and communities that work: Innovative practices, enabling policies*. Canadian Policy Research Networks, Toronto, 2003.
- Buzás Norbert – Lukovics Miklós: *A felelősségteljes innovációról*. Közgazdasági Szemle 2015. 62. 438–456.
- Etzioni, Amitai: *The Active Society*. The Free Press, New York, 1961.
- Ferguson, Niall: *The Square and the Tower*. Penguin Books, London, 2017.
- Fórray R. Katalin – Kozma Tamás: *Közösségi tanulás és társadalmi átalakulás. Iskolakultúra* 2013. 10. 3–21.
- Freire, Paulo: *Pedagogy of the Oppressed*. Continuum Publishers, New York, 1970, 1993.
- Hyvarinan, Matti: *Analyzing narratives and story-telling*. The Sage Handbook of Social Research Methods. London, (2019).
- Kickul, J. Bacq, S. eds: *Patterns in Social Entrepreneurship Research*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2012.
- Kozma Tamás: *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1999, 2001.
- Kozma Tamás: *The Role of Learning in Political Change*. Hungarian Educational Research Journal, 2018. 8(3). 89–100, DOI:10.14413/HERJ/8/3/7.
- Márkus Edina – Kozma Tamás eds: *Learning Communities and Social Innovations*. University Press, Debrecen, 2019.
- Neal, P. Zachary: *Community*. In: *Oxford Bibliographies*. <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756384/obo-9780199756384-0080.xml> (Leolvasva: 2019.03.26).
- Nelson R. Richard – Sidney G. Winter: *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Harvard University Press, Cambridge, USA, 1982.
- Nemes Gusztáv – Varga Ágnes: *Gondolatok a vidékfejlesztésről*. Educatio 2014. 3. 384–393.
- Nicholls Alex – Murdock Alex: *The nature of social innovation*. In: Nicholls Alex – Murdock Alex eds.: *Social Innovation*. Palgrave Macmillan, London, 2012.
- Pol, Eduardo – Ville, Simon: *Social innovation: Buzz word or enduring term?* The Journal of Socio-Economics 2009. 6. 878–885.
- Polónyi István, ed: *Innováció*. Educatio 2018. 2. 161–305.
- Van Lommel, Pim: *Végtelen tudat*. Semmelweis Kiadó, Bp., 2019.